

ТУРПНИНГ ЯНГИ ИСТИҚБОЛЛИ “МУРОД” НАВИНИ ЕТИШТИРИШ ВА УНИНГ УРУҒЧИЛИГИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Камилов Муроджон Муқумжонович

Сабзавот, полиз экинлари ва картошкачилик илмий-тадқиқот институти
Андижон илмий тажриба станцияси директорининг ўринбосари.

Аннотация. Ушбу мақолада турп етиштиришдаги ялпи маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва ҳосилдорликни оширишнинг асосий омилларидан бири янги замонавий уруғчилик тизими ҳамда агротехник чора-тадбирларни жорий этиш бўйича илмий изланишлар натижалари ёритилган.

Калит сўзлар: агротехника, вегетация даври, якка танлов, ўғитлаш, уруғчилик, гулпоя, илдизмева, ҳосилдорлик;

Annotation. The article describes the results of scientific research on the introduction of a new modern seed-growing system and agrotechnical measures, one of the main factors in increasing the gross harvest of radish and increasing yields.

Key words: agricultural technology, growing season, individual selection, fertilization, sowing, flowering, cornfruit, harvest.

Аннотация. В статье описаны результаты научных исследований по внедрению новой современной семеноводческой системы и агротехнических мероприятий, одного из основных факторов увеличения валового сбора редьки и повышения урожайности.

Ключевые слова: агротехника, вегетационный период, индивидуальный подбор, удобрение, посев, цветение, корноплод, урожай.

Турпнинг янги истиқболли “Мурод” навини етиштириш технологияси.

“Қишлоқ хўжалигини илмий асосда йўлга қўймас эканмиз, соҳада ривожланиш бўлмайди” – Ш.М.Мирзиёев.

Кириш.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида экиш учун тавсия этилган қишлоқ хўжалик экинлари Давлат реестрига турпнинг “Андижон-9” “Марғилон” маҳаллийси, дайконнинг “Куз хадяси” ва “Содиқ” навлари киритилган. Сабзавот, полиз экинлари ва картошкачилик илмий-тадқиқот институти Андижон илмий тажриба станцияси олимлари томонидан турпнинг янги истиқболли “Мурод” нави яратилиб, 2022 йилда Давлат реестрига киритилди.

Турп (*Raphanus sativus* L.), карамдошлар ёки бутгуллилар оиласига мансуб бўлиб, икки йиллик ўсимликдир. Биринчи йили барг ҳамда илдизини, иккинчи йили эса пояси, гули ва уруғини ҳосил қилади. Турп дунёнинг турли мамлакатларида кўплаб етиштириладиган сабзавот тури ҳисобланади.

Ҳозирги кунда турпнинг бир неча тур ва навлари мавжуд. Илдизмевали сабзавот экинлар Ўрта Ер денгизи атрофларидан келиб чиққан. Н.И.Вавилов (1940) фикрича, турпнинг келиб чиқиш маркази иккита: Ўрта Ер денгизи ва жануби- ғарбий ҳамда шарқий Осиё ҳисобланади. Япон олими И.Нисияма (1958) фикрича, турп Хитой ва Японияга Европадан қадимги Ипак йўли орқали кириб келган. Қадимда турп 5 минг йил илгари маданий ҳолда экила бошлаган. Ҳозирги вақтда илдизмевали сабзавотлар ҳамма жойда, айниқса, мўътадил иқлим шароитлари мамлакатларида кўп экилмоқда. Ўрта Осиёда турпни етиштириш жуда қадимдан бошланган.

Турп экини экилиш майдони жиҳатидан сабздан кейинги ўринни эгаллайди. (Т.Э.Остонакулов, В.И.Зуев, О.Қ.Қодирхўжаев, 2008) Турп меъда шираси ажралишини кучайтиради, иштаҳани кўзғайди, ичак фаолиятини яхшилади. Антисептик хоссаларга эга. Турпда калий, кальций, натрий, магний, темир, фосфор, олтингугурт каби минерал тузлар, углевод, С витамини, фитонцидлар мавжуд. Ташқи оғриқсизлантирувчи восита сифатида тайёрланган

аралашмаси (бир ярим стакан турп шарбати, бир стакан асал, ярим стакан 40% ли спирт эритмаси ва бир ош қошиғида туз солинади) ревматизмдаги оғриқларни қолдиришга яхши ёрдам беради. Қайнатиб пиширилган турп йўталга даво бўлади. У шамоллашга қарши, сийдик ҳайдовчи, балғам кўчирувчи, томоқ ва ўпка касалликларига даво сифатида ҳам тавсия этилади. Турп қизамиқ, юқори нафас олиш йўлларида шамоллаши, бронхит, ўпка сил касалликларини даволашда ҳам ишлатилади. Холецистит ҳамда ўтдаги тош хасталиги билан оғриган беморлар ҳар куни тунда 100 г дан (кейинчалик 400 г гача) турп шарбатидан истеъмол қилиб турсалар дарддан қутулишлари мумкин. Турп шарбати билан асал аралашмаси (настойи) йўталга қарши восита сифатида тавсия этилади. (“Сабзавот ва полиз экинлари уруғчилиги” Р.А.Ҳакимов, А.С.Ҳакимов, А.А.Тошмухамедов, Т.2003) Турпнинг илдизмеваси таркибида 86,9% сув, 13,1% қуруқ модда, 1,9% оксил, 9,4% углевод, 0,1% мой, 1,7% клетчатка, 0,8% кул моддаси бор. 1 кг турп маҳсулоти калорияси эса 463 Кж дан иборат. (“Сабзавотчилик” Т.Э.Остонақулов, В.И.Зуев, О.Қ.Қодирхўжаев, Т.2008)

Мамлакатимизда турп экини бўйича тадқиқотлар деярли кўп олиб борилмаганлиги натижасида Давлат реестрида турпнинг “Андижон-9” ва “Марғилон маҳаллийси” навлари қайд этилган (дайконнинг “Куз ҳадяси” ва “Содик” навлари бундан мустасно). Турп маҳсулотининг озиқ-овқатлилик талабидан келиб чиққан ҳолда ва маҳсулот турини кўпайтириш мақсадида Сабзавот, полиз экинлари ва картошкачилик илмий-тадқиқот институти Андижон илмий-тажриба станциясида 2016 йилдан буён илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Тадқиқотлар натижасида кейинги йилларда бир қатор линиялар ажратилди ва улардан истиқболли “Мурод” нави танлов синовидан ўтказилиб, Давлат нав синовида топширилди ҳамда 2022 йилда Давлат реестрига киритилди.

Илмий изланишлар Давлат нав синаш комиссияси услуби (М., 1975, IV-қисм), илдизмевали экинлар бўйича апробация ўтказиш учун кўрсатма (М., 1977), ОСТ-4671-78 (М., 1987) га мувофиқ олиб борилди. Қиёсий нав Андижон-

9. Тажриба тўрт қайтариқли ва икки қаторли бўлиб, ҳисоб бўлмача майдони 10 м². Уруғлар қўлда 70 см пуштага туп орасини 15 см дан, йўллар ораси 20 см дан қилиб қўш қаторлаб экилди. Танлов синовида навларнинг уруғлари ёзги муддатда 5 августда экилди. Тадқиқотлар жараёнида навларни баҳолашда ҳосилдорлик, илдизмева сифати, шакли, ташқи кўриниши, этининг ранги ва бир пайтда пишиб етилиши каби қимматли хўжалик-биологик белгиларига эътибор қаратилди. Кўчатлар ёппасига униб чиққандан илдизмеваларнинг дастлабки боғламга етишигача бўлган давр қиёсий “Андижон-9” навида 57 кунни ташкил этди. Бу кўрсаткич янги “Мурод” навида мувофиқ равишда 59 кунни ташкил этди (1-жадвал). Илдизмевалар техник етилганда ҳар бир бўлмачадаги мева сони ва вазни аниқланди. Қиёсий “Андижон-9” навида мева вазни ўртача 300 гр, “Мурод” навида 200 гр ни ташкил қилди. Ҳосилдорлик қиёсий “Андижон-9” навида 410 ц/га, “Мурод” навида 434 ц/га дан иборат бўлди. Ҳосилдорлик қиёсий навга нисбатан “Мурод” навида 5,8% кўп бўлди.

Илдизмеваларнинг товарбоплигини аниқлашда уларнинг типиклиги, навга хослиги, нав тозалиги, рангига эътибор қаратилди. Олинган натижаларга мувофиқ товарбоплиги қиёсий “Андижон-9” навида 87%, “Мурод” навида 91% ни ташкил қилди. Бундан ташқари, вегетация даври 4 кунга кўп бўлганига қарамай, бир пайтда пишиб етилиши билан ҳам “Мурод” нави қиёсий “Андижон-9” навидан устун бўлди. Шунингдек, “Мурод” навининг шакли чўзинчоқ бўлиб, ичи тез пўк бўлиб қолишга чидамли, ошхонада тўғраб ишлатиш учун қулайлиги билан ҳам қиёсий навидан устун туради. Диаметри кичиклиги, яъни кам жой эгаллаши билан кўчат сони кўп жойлашади ва ҳосилдорлик кўп бўлишига сабаб бўлади. Турпнинг “Мурод” нави таснифи: Турпнинг “Мурод” нави Сабзавот, полиз экинлари ва картошкачилик илмий-тадқиқот институти Андижон илмий- тажриба станциясида аналитик селекция усулида яккатанлаш йўли билан яратилган (муаллифлар М.Камилов, Ш.Аминов, Ш.Насирдинов). Эртаки-ўртаки нав, ўсув даври 100 кун. Ҳосилдорлиги 400- 450 ц/га. Илдизмева шакли узунчоқ, мева пўсти яшил, бўйи 15-20 см, диаметри 12-14 см, серсув, ширин. Ўртача вазни 200 гр атрофида,

таъм сифати 5 балл. Таркибида 12,5% куруқ модда бор, шундан оксил 1,8%, углеводлар 8,2%, мойлар 0,2%, клетчатка 1,6%, кул модда 0,7%. Барги яримтик ҳолда ўсади, барглари ўтмас қиррали, елпиғичсимон, туганак мевасининг устки қисмидан кетма-кет барг бандлари билан жойлашган, узунлиги 40-45 см, сатҳи 8x16 см, қалинлиги 1-2 мм ни ташкил қилади. Барглар сони 12-14 тагача бўлади. Илдизи илдизмевадан ҳисоблаганда 25-30 см ни ташкил қилади, ён илдизлари 15-20 см гача таралади, илдиз диаметри нисбатан ингичка. “Мурод” нави Давлат нав синаш комиссиясидан муваффақиятли ўтиб, 2022 йилда Давлат реестрига киритилди ва Республикамизнинг барча ҳудудларида экиш учун тавсия этилди.

Етиштириш агротехникаси.

Турпнинг “Мурод” нави асосан ёзда экилади. Марказий ҳудудларда 1-15 августда, шимолий ҳудудда 25 июл-10 август ва жанубий ҳудудларда 20 август-20 сентябрларда уруғи сепилади. Ерга асосий ишлов беришда соф ҳолда 60 кг/га Калийли ўғит ва 95 кг/га фосфорли ўғит солинади. Уруғни сочма ҳамда қатор (лента) қилиб экиш мумкин. Ҳар икки усулда ҳам эгат ораси 70 см қилинади. Уруғ СОН-2,8 сеялкада ёки қўлда сепилади. Икки қатор қилиб сепишда сеялканинг сошниклари жуфт-жуфт қилиб ўрнатилади. Ҳар жуфтдаги сошник ораси 20 см қилинади. Сеялкага окучниклар тиркалиб эгат ҳам олинади. Ҳар гектарга турп уруғи 4-5 кг сарфланади ва 2 см чуқурликда экилади. Уруғ униб чиққандан сўнг тезда ўташ ва яганалаш тадбири ўтказилади. Биринчи ягана уруғ ердан униб чиқиши билан, иккинчиси 2-3 барг чиқарганда ўтказилади. Бунда навнинг шакли узунлигидан келиб чиқиб туп ораси 10-12 см кенгликда қолдирилади (бошқа навларга нисбатан кўчат қалинлиги кўпроқ бўлади).

Турп ўтдан тозаланиб ягана қилингандан сўнг ўғитланади ва ҳар гектарга соф ҳолда 65 кг/га Азотли ўғитлар солинади. Бундан сўнгги парвариш экинларни вақтида суғориш, қатор ораларини культивация қилиш, эгат бағрини юмшатиш ва зарарли ҳашаротларга қарши курашдан иборат бўлади. Илдизмева шакллана бошлаганда соф ҳолда 60 кг/га Азотли ўғитлар берилади. Зараркунандалардан

ўсимлик битларига қарши Децис 0,5 л/га ёки Моспилян препаратларидан 0,3 гр/га ҳисобидан пуркаш тавсия қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 январдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида белгиланган вазифаларни 2020 йилда амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4575-сонли Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 3 апрелдаги “Сабзавот-полизчилик, боғдорчилик ва узумчилик йўналишидаги фермер хўжаликларининг ер майдонларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 258-сонли қарори.
3. Р.А.Ҳақимов, А.С.Ҳақимов, А.А.Тошмухамедов. “Сабзавот ва полиз экинлари уруғчилиги”. Т-2003.
4. “Сабзавот, полиз ва картошка экинларининг маҳаллий навлари каталоги”. Р.Ҳақимов, Р.Мавлянова ва бошқалар. Т.2016.
5. Б.Ж.Азимов, Б.Б.Азимов “Сабзавотчилик, полизчилик ва картошкачиликда тажрибалар ўтказиш методикаси”. Т. 2002

Интернет сайтлари

1. <https://agroklass.com/vyrashhivanie-redki.html>.
2. <https://rastenievod.com/redka.html>.
3. <https://flo.discus-club.ru/redyka.html>.
4. <https://fazenda.net.ua/stat-catalog/vyracshivanie-redki-iz-semyan-posadka-uhod-i-sbor-chast-pervaya/>.